

East Central Europe and Communism: Politics, Culture and Society 1943–1991

Sabrina P. Ramet

London och New York: Routledge 2023
338 sidor. ISBN 9781032328202

Recenserad av **Ingmar Oldberg** [tidigare forskare vid Utrikespolitiska institutet, Stockholm, ingmar.oldberg@gmail.com]

Sovjetunionens (delade) seger över Hitlertyskland i andra världskriget innebar också sovjetiskt herravälde över Östeuropa och en ställning som världens andra supermakt. Detta har blivit Putinrysslands främsta legitimeringsgrund och stolthet, medan berörda länder ser det som ett hot och ett skäl att gå med i Nato. Det Sovjetkommunistiska maktövertagandet och maktutövandet i Östeuropa 1945–1956 skildrades 2012 av historikern Anne Applebaum i monumentalverket *Iron Curtain* (663 sidor), som på basis av arkivstudier och aktuell forskning tematiskt analyserar de sovjetiska metoderna och aktörgrupperna, främst i Polen, Östtyskland och Ungern.

Nu har den mångsidiga statsvetaren Sabrina Ramet, professor emerita vid Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim, med föreliggande bok gett sig i kast med ett ännu större ämne, nämligen (trots titeln) utvecklingen i alla Östeuropas tidigare kommunistiska länder, inklusive Albanien och hennes specialområde Jugoslavien. Hon tar också upp Sovjets avgörande inflytande, särskilt under Stalintiden, med militära interventioner i DDR 1953, Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968 och planerade sådana mot Jugoslavien 1950 och Polen 1980. Ramet bygger främst på egen och andras forskning på engelska, tyska och serbokroatiska sedan 1970-talet, dock inte så mycket forskning från 2010-talet (som Applebaum), samt reseminnen.

©2023 Ingmar Oldberg. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Oldberg, I. (2023). *East Central Europe and Communism: Politics, Culture and Society 1943–1991*. *Nordisk Østforum*, 37, 120–123. <http://doi.org/10.23865/noros.v37.5812>

I studien av hur kommunismen fungerade i de olika länderna utgår Ramet från den store sociologen Robert K. Mertons funktionalism, som går ut på att politik kan ha dels avsedda och uppfattade, dels icke-avsedda, och icke-uppfattade konsekvenser. Den sista kategorin är hennes centrala intresse. I varje land granskar hon kronologiskt kommunisternas politik och maktkamp, ekonomiska konsekvenser som industrialisering och jordbrukskollektivisering, men också effekterna inom kulturfären, inklusive kyrkorna, samt kvinnornas ställning. Det är intressanta ämnen som ofta negligerats. Däremot finns det inte så mycket om på senare år aktuella ämnen som militärernas roll, etniska konflikter (utom gällande Jugoslavien) och miljöfrågor. Men man kan inte begära allt.

Ramet urskiljer fem faser: Den första makterövringsfasen börjar med att kommunisterna i Jugoslavien bildar en motståndsregering i november 1943 och avslutades med Pragkuppen i februari 1948. Kommunisterna som varit i Moskva under kriget utmanövrerade hemmakommunisterna. Östtyskland, Ungern och Rumänien måste betala krigsskadestånd till SSSR.

Därefter följer den »högstalinistiska» fasen med personkult och utrensningar, femårsplaner och kollektivisering efter sovjetiskt mönster fram till 1956, då revolutionen i Ungern krossades och nya ledare tillkom i Polen och Bulgarien. All religion förtrycktes och inom kulturlivet påbjöds socialistisk realism. Ramet anser dock, till skillnad från Applebaum, begreppet totalitarism vara utslitet, och det är också förståeligt eftersom hon intresserar sig för kyrkor och kulturarbetare som gjorde motstånd mot kommunistregimerna.

Efter 1956 följde enligt Ramet en reformperiod med mera kollektivt ledarskap och liberalisering av ekonomin och kulturlivet fram till 1971 då ledarna i Polen och DDR byttes ut. Under 1970-talet skildrar Ramet hur reformerna misslyckas och motståndet ökar, kulminerande i arbetarstrejker och bildandet av den fria fackföreningen Solidaritet i Polen. Under 1980-talet försvagades regimerna och oberoende grupper uppstod. Först att avveckla det kommunistiska systemet var Polen, följt av Ungern, DDR och Tjeckoslovakien. Sist kom den våldsamma revolutionen i Rumänien julen 1989 med cirka 5 000 döda. Perioden avslutas med krigsutbrottet i Jugoslavien 1991.

Ramet visar klart att medan samma system påtvingades alla staterna under Stalintiden, så var de olika och blev det alltmer med tiden. I Polen, det största landet som lidit mest av kriget, var motståndet starkast. Efter ekonomiska kravaller 1956 avvecklades kollektiviseringen och kyrkan behöll sin makt över själarna. Polen, DDR, Tjeckoslovakien och Bulgarien tolererade icke-kommunistiska partier.

Det speciella med DDR var naturligtvis att området varit en del av Tyskland och blev en stat först 1949, varför kollektiviseringen började senare. Där inträffade upprepade kriser med väst om enklaven Berlins ställning och det var där de första stora upploppen i blocket slogs ner av Sovjetarmén 1953. Landet hade flest ryska trupper men påverkades också mest från väst och många flydde till Västtyskland. I Ungern inträffade i oktober 1956 en kortvarig demokratisk revolution, och

kommunistledaren Imre Nagy proklamerade rentav utträde ur Warszawapakten. Genom ekonomiska reformer blev dock Ungern senare den »gladaste baracken i lägret». Tjeckoslovakien, som hade mest demokratiska traditioner, gjordes 1968 det mest radikala försöket att reformera det kommunistiska systemet. Rumänien utmärkte sig under Nicolae Ceaucescu för motstånd mot interventionen och en friare utrikespolitik, men också för grotesk personkult, extrem nepotism och storvulna byggprojekt.

Ett särskilt kapitel om Jugoslavien och Albanien visar hur dessa *socialist mavericks* skiljer sig från övriga. Båda bröt med Sovjet och förde en oberoende utrikespolitik: Jugoslavien med relationer till väst och alliansfria stater, Albanien under några år orienterat mot Kina. Jugoslavien under Josip Broz Tito blev det ekonomiskt mest liberala socialistlandet med privata företag, speciella arbetarråd och avkollektiverat jordbruk, medan Albanien under Enver Hoxha blev den mest extrema, isolerade diktaturen. Tito och Hoxha hade makten längre än någon ledare inom Sovjetblocket, i 42 år, närmast följda av bulgaren Todor Zjivkov med 35 år. Som Ramet sakkunnigt visar hade Jugoslavien stora etniska motsättningar som kulminerade i inbördeskrig och statens sönderfall 1991.

Ramet ägnar särskilt intresse åt kyrkornas roll. Den katolska kyrkan, som var störst i Polen, Tjeckoslovakien och Ungern, behöll band med Vatikanen och var nationalistisk och moralkonservativ. Valet av den polske kardinalen Wojtyla till påve 1978 och hans besök i Polen fick enorm betydelse. De lutheranska kyrkorna i DDR och Ungern var mindre nationalistiska och tolererades av staten, och den tyska kom att spela en viktig roll under 1980-talet för regimens sammanbrott. De ortodoxa kyrkorna i Rumänien och Bulgarien koopterades av regimerna, och många präster rekryterades av säkerhetspolisen. Islam förtrycktes särskilt och i Albanien förbjöds all religion.

Genomgående belyser Ramet kulturlivets utveckling i de olika länderna, motståndet mot socialistisk realism och nya tendenser inom musik, konst, litteratur och film. Hon uppmärksammar systemkritiker som Wolf Biermann i DDR, Andrzej Wajda i Polen och Vaclav Havel i Tjeckoslovakien, citerar rock- och punktexter samt analyserar rentav graffiti i Jugoslavien.

Vad gäller kvinnornas ställning i de olika länderna visar Ramet att deras utbildningsnivå steg och de fick lika lön i enklare arbeten, men inte lika representation i politiska organ. Bäst var situationen i DDR, där de första tecknen på feminism inom blocket uppstod, samt i Jugoslavien. Aborträtten förbättrades i de flesta länderna, men i Rumänien infördes abortförbud under Ceaucescu.

Avslutningsvis anger Ramet en rad orsaker till att kommunismen inte fungerade i något land. Ekonomierna upprätthölls genom att ta upp alltmer västliga lån, särskilt i Polen, DDR och Ungern, medan Rumänien betalade av sina lån och lät befolkningen lida nöd. Privata företag, fria medier, kulturella och religiösa verksamheter begränsades. Sovjet förhindrade reformer och uppkomsten av politiska alternativ inom och utom partiet. Kommunisterna saknade legitimitet för att de inte kommit

till makten genom fria val och senare inte tillät sådana. Politiken misslyckades på grund av en kombination av inkompetens, korrupktion och bristande information, med växande missnöje och opposition som icke-avsedda eller icke-insedda följder.

Dessa slutsatser är inte nya, men boken underbygger dem genom en detaljerad, korrekt och mångfacetterad bild av utvecklingen i berörda länder med många tabeller och sammanställningar (fastän kartor saknas) och inbjuder till många jämförelser. Den är såväl informativ, bildande och roande som borde passa som handbok på universitetsnivå.